

KRONIEK

Hendrik Jan Wolter

⊕ Architecten Klijnstra ⊕ Jan Westerveld ⊕ Dia's Jan van der Neut
⊕ Opgraving De Schammer ⊕ Restauratie kap Sint-Joriskerk

Een reislustig kunstenaar

Van 27 maart tot 13 juni is in Museum Flehite een overzicht van werk van de Nederlandse impressionist Hendrik Jan Wolter te zien. Hij bracht zijn jeugd door in Amersfoort en kwam er na zijn studietijd geregeld terug. Hij maakte er schetsen van de singels, de grachten en de Muurhuizen, die hij in zijn atelier tot schilderijen uitwerkte. Een aanzienlijk aantal van deze werken bevindt zich in de collectie van Museum Flehite. Voor de unieke tentoonstelling *Op reis met Hendrik Jan Wolter*, is het werk uit de collectie aangevuld met circa zestig andere schilderijen, tekeningen en olieverfschetsen uit musea en particuliere collecties.

door **KATJUSCHA OTTE**

AMERSFOORTSE JEUGDJAREN

Wolter werd in 1873 geboren in Amsterdam. Hij groeide er op in de binnenstad, waar zijn vader een drijfriemenfabriek had en later verwarmingstoestellen ging aanleggen. Toen Wolter twaalf was, verhuisden firma en familie naar Amersfoort. Daar ging de firma van H.J. Wolter senior zich specialiseren in de aanleg van centrale verwarmingen en in de ventilatie van gebouwen. Het was gunstig voor het bedrijf dat Amersfoort centraal lag; voor de florierende onderneming met zo'n tien man personeel was heel Nederland werkterrein.

In 1906 werd ir A. Dros de compagnon van Wolter senior. De naam veranderde toen in Wolter & Dros en onder deze naam is het bedrijf nog steeds in Amersfoort gevestigd. Het heeft de zaal geadopteerd waarin Mu-

Omslag: Haven van St Ives, olieverf op doek, 86 x 100 cm (*particuliere collectie*).

Tibereiland met de Ponta Rotta, olieverf op doek, 36 x 44 cm (*particuliere collectie*).

seum Flehite haar Wolters permanent exposeert. In de hal van het huidige hoofdkantoor aan de Amsterdamseweg, hangt nog een foto uit 1950 van de bejaarde kunstenaar en zijn vrouw. Het bedrijf bestond toen 75 jaar.

Hoe anders zou het zijn gelopen als Hendrik Jan junior de firma van zijn vader zou hebben overgenomen. Echter, het schilderen zat Wolter al jong in het bloed. Zijn zus Johanna Louise schreef in 1967, toen 94 jaar: 'Mijn broer en ik waren sinds onze prille jeugd heel erg geïnteresseerd in vaders werken. Maar niettegenstaande de "ingenieurskop" die ook mijn broer in hoge mate had, heeft toch de kunstenaar (reeds als kleine jongen) de overhand gewonnen voor zijn verdere leven.' Wolter woonde in Amersfoort tot hij na de HBS werd geplaatst op een Militaire School in Haarlem. Het leger beviel hem echter slecht en uiteindelijk stemden zijn ouders toe in een opleiding tot schilder.

LEUSDEN

Wolter volgde een opleiding aan de Académie des Beaux Arts in Antwerpen en verbleef daarna enige tijd in Parijs. Terug in Nederland vestigde hij zich in Leusden, waar hij tussen 1899 en 1904 woonde. Dichtbij Amersfoort, trok hij nog veelvuldig naar de stad waar hij zijn jeugd jaren had doorgebracht. Hij tekende en schilderde er de grachten en de singels, de markt op de Hof en de sfeervolle, middeleeuwse Muurhuizen. Het Amersfoortse werk heeft een nostalgische sfeer en werd door Wolter uitgevoerd in een negentiende-eeuwse beeldtaal. Het kleurgebruik is nogal donker met veel bruin- en groentinten en het werk is gemaakt in een realistische stijl.

In Amersfoort schilderde Wolter een aantal monumentale figuurstukken. Een belangrijk voorbeeld hiervan is het vroege schilderij *Gastelingen van het St. Pieters- en Bloklands-*

met hart voor Amersfoort

Links: Muurhuizen te Amersfoort, olieverf op doek, 75 x 63,5 cm (*particuliere collectie*).
Onder: Gezicht op de Theems, olieverf op doek, 40 x 55 cm (*particuliere collectie*).

gasthuis uit de collectie van Museum Flehite. Later, in 1922, maakte Wolter nog een groot schilderij van de markt op de Hof. Daarop gaf hij de boeren en boerinnen uit Amersfoort en omgeving prominent weer. Met de werken die Wolter in Amersfoort maakte, begon hij als kunstenaar de aandacht op zich te vestigen. Voor één van zijn Amersfoortse stadsgezichten ontving hij in 1904 de Willink van Collenprijs.

EEN REISLUSTIG KUNSTENAAR

Wolter reisde regelmatig en deed veel inspiratie op in het buitenland. Hij kwam graag in Italië, Engeland en Frankrijk, waar hij *en plein air* schetsen en kleine olieverfschilderijen maakte. Vanaf 1909 reisde hij regelmatig naar Cornwall en omstreken (hij woonde toen in Laren). In de vissersplaatsen Polperro en St Ives schilderde hij de zeilboten in de havens. Hij legde de lichtreflecties in het water met korte kwaststreken, in heldere kleuren vast. Wolter was gefascineerd door de weergave van water: van licht deinend in een Bretonse haven, tot schuimende, opspattende golven die ergens tegen de Engelse rotskust slaan. Ook in Italië trokken kustplaatsen hem aan, zoals het Italiaanse vissersdorp Camogli en natuurlijk dé stad der watersteden: Venetië. Ook dit werk wordt gekenmerkt door de weergave van licht in heldere kleuren en is opgebouwd in een impressionistische toets.

Wolter kon tijdens de Eerste Wereldoorlog niet naar het buitenland. In plaats daarvan reisde hij veel in Neder-

land. Zo maakte hij gezichten op Veere, Zierikzee en Middelburg. Na de oorlog ging hij zijn buitenlandse reizen weer vervolgen.

AMSTELGEZICHTEN

Vanaf 1914 woonde Wolter met zijn gezin in Amsterdam. Hij had er een atelier met uitzicht op de Amstel. Hier ontstonden zijn beroemde *Amstelgezichten*. Hij legde het uitzicht op het water vast in alle jaargetijden en onder uiteenlopende weersomstandigheden. Hij trok er ook op uit om de rivier, gezeten aan de kant van het water, te schet-

Bij de tentoonstelling verschijnt een rijk geïllustreerde monografie/catalogus geschreven door Maarten Jager, met bijdragen van Renske van der Linden en Miriam Windhausen (Uitgeverij Bekking te Amersfoort, prijs € 29,90).

Katjuscha Otte is kunsthistoricus en partner van otte + vermeulen kunstprojecten.

sen of schilderen. Soms werkte hij vanuit zijn woonboot die in de Amstel lag.

In 1924 werd Wolter benoemd tot professor aan de Rijksacademie in Amsterdam. In de jaren dat hij daar werkzaam was schilderde hij niet veel meer. Na zijn pensionering in 1938 pakte hij het schilderen weer op. Zijn artistieke bloeitijd lag toen echter al achter hem. Langzaam werd zijn gezondheid slechter en kwam er van schilderen steeds minder. Wolter overleed in 1952 in een ziekenhuis in Amersfoort.

Wolter is een gewaardeerd schilder gebleven. Na zijn dood is hij nog verschillende malen herdacht met een overzichtstentoonstelling, zoals in 1992 in Museum Flehite. Met de tentoonstelling *Op reis met Hendrik Jan Wolter* biedt het museum opnieuw de gelegenheid om een overzicht van het werk van één van Nederlands weinige echte impressionisten te bekijken.

De Amersfoortse architect M.J. Klijnstra en (klein)zonen

Onlangs werd aan het gemeentelijk bureau Monumentenzorg het archief van de architectenfamilie Klijnstra geschonken. Hierin zijn de werken van drie generaties vertegenwoordigd, die allemaal een grote invloed hebben gehad op het stadsbeeld van Amersfoort. Het archief bevat veel bouwtekeningen en foto's, die op dit moment worden gedigitaliseerd. Uiteindelijk wordt het materiaal opgenomen in de collectie van Archief Eemland. Thans is bureau Monumentenzorg bezig met een integraal onderzoek naar het gehele oeuvre van deze familie.

door **SASKIA SCHRIJER**

Abeljus (Meljus) Klijnstra werd op 30 september 1881 in IJlst geboren, als enige zoon van Jan Klijnstra (1851-1921) en Aaltje Speelman (1858-1937). In Friesland genoot hij een technische (timmer)opleiding, waarna hij koos voor het architectenvak. Gezien de toenemende werkgelegenheid in het midden van het land, verhuisde hij rond 1900 naar Laren, waar hij aan de slag ging bij een architectenbureau. In 1906 vestigde hij zich als zelfstandig architect aan de Korte Bergstraat 27 te Amersfoort, van waaruit hij zijn eerste opdrachten uitvoerde. In 1909 ontwierp hij

bijvoorbeeld Huize Bethel aan de Eemstraat-West, thans Flevostraat 12. Dit statige herenhuis was oorspronkelijk bestemd als wijkgebouw voor de Nederlands Hervormde Kerk en fungeert op dit moment als Koninkrijkszaal van de Jehova's Getuigen. Het pand werd in Hollands-Classistische stijl gebouwd, iets wat vrij zeldzaam is in het Soesterkwartier.

BERGKWARTIER

Naast herenhuizen ontwierp Klijnstra in zijn vroege periode ook andere bouwtypen, zoals een stoomzuivelfa-

Boven: Anna Paulownalaan 13-15.
Links: Abeljus Klijnstra.
Rechts: Bethel.

riek in Achterveld en een pastorie in Hoevelaken. Na verloop van tijd hield hij zich voornamelijk bezig met herenhuizen en villa's in deze wijk. De aanleg van het Bergkwartier vanaf 1900-1910 bracht veel werk mee voor architecten en aannemers uit de omgeving. Vanuit de gemeente werd er een reclamecommissie ingesteld, die

nieuwe bewoners moest aantrekken. De eerste villa's die Klijnstra op de Berg realiseerde, waren in classicistische stijl. Een voorbeeld hiervan is de villa Klein Groenesteyn aan de Utrechtseweg 80, die in opdracht van dhr. Van Traa werd gerealiseerd in 1912. Andere voorbeelden in deze stijl zijn 't Huis Lumey en De Berken (respectievelijk Koningin Wilhelminalaan 10 en 14, 1914) en een villa aan Utrechtseweg 35 (1915).

De vele monumentale villa's en landhuizen die Klijnstra hierna ontwierp, gingen steeds meer richting de Engelse landschapsstijl. Enkele voorbeelden hiervan zijn Huis Mid-

deloo (Koningin Wilhelminalaan 1, 1917), Anna Paulownalaan 5-7 (1914) en Emmalaan 7-9 (1915). In 1916 realiseerde hij een woonhuis voor zijn gezin en dat van zijn schoonzus aan Anna Paulownalaan 13-15. Naar dit pand (nr.15) verhuisde destijds tevens het architectenbureau. Klijnstra kocht geregeld grond aan waarop hij zijn ontwerpen liet realiseren. Deze vorm van projectontwikkeling kwam vaker voor bij architecten uit die tijd. Gijs van Hoogevest (1887-1968) en Hubertus Adrianus Pothoven (1883-1970) voerden vergelijkbare projecten uit. Procentueel heeft Klijnstra de meeste villa's in het Bergkwartier ontworpen.

SOCIALE WONINGBOUW

De architecten werkten samen bij de realisatie van verschillende volksbouwwoningcomplexen in Amersfoort-Zuid. Samen met Willem Karel De Wijs (1884-1964) uit Enschede ontwierpen zij bouwprojecten in opdracht van de gemeente. Een voorbeeld hiervan zijn de woningen aan de Mesdagstraat in het Vermeerkwartier. Deze huizen werden tussen 1918 en 1920 gerealiseerd en zijn van betekenis door de toepassing van de tuinstadgedachte. Dit model voor stedelijke ontwikkeling stelde de leefomstandigheden van arbeiders centraal en had tot doel deze te verbeteren. De nadruk lag hierbij op het realiseren van huizen met veel groen en goede voorzieningen. In Enschede (wijk Pathmos) en Hengelo (wijk Het Lansink) werden vergelijkbare wijken gerealiseerd. Architect De Wijs had Pathmos ontworpen en is daardoor zeer waarschijnlijk betrokken geraakt bij de projecten in Amersfoort. Bekend is dat Klijnstra twee tekenaars in dienst had om

Boven: Huize Lockhorst.
Links: Emmalaan 12-14.

BRONNEN

■ M. Cramer, 'Het Bergkwartier. Afspiegeling van het Amersfoortse architectuurklimaat 1910-1940', in: C. de Boer-van Hoogevest (red.), *Bouwen op historie. 100 jaar Van Hoogevest architecten* (Amsterdam: Uitgeverij SUN, 2009) 232-239: inventarisatie van de ontwerpers van het Bergkwartier.

■ E. Howard, *Tomorrow. A peaceful path to real reform* (Londen: Swan Sonnenschein & Co, 1898) over de tuinstad.

■ E. Stades-Vischer (red.), *Monumenten Inventarisatie Provincie Utrecht. Leusden. Geschiedenis en architectuur* (Utrecht: Uitgeverij Spou, 1998) 197-200 over Huize Lockhorst.

Saskia Schrijer is stagiaire van bureau Monumentenzorg Amersfoort.

ontwerpen uit te werken. Uit zijn tekeningen blijkt dat hij zelf een zeer precies man was. Elk ontwerp is tot op detail uitgewerkt, met soms een complete bouwbeschrijving erbij. Een geveltekening van huize Lockhorst, dat Klijnstra in 1928 ontwierp, is hier een mooi voorbeeld van. Verder ontwierp Klijnstra onder meer de landgoederen Leusderend (Dodeweg 6, 1916), De Oude Tempel (Tempellaan 1, Soest, 1919) en De Heuvelkamp (Kerkweg 5-7, 1930).

VOLGENDE GENERATIES

In mei 1908 was Klijnstra met zijn grote liefde getrouwd, de Amersfoortse Jannetje Alijda van Nieuwenhuizen (1886-1952). Samen kregen zij drie kinderen; Jan (1910-1969), Gerrit (1912-1976) en Meljus (1915-1987). Meljus en Jan besloten ook het architectenvak te gaan beoefenen. Zij volgden hun vader op en namen het bureau over (vader overleed in 1949). Eén van Jans eerste projecten was een dubbel woonhuis aan Emmalaan 12-14. Samen met Meljus ontwierp hij in de jaren zestig een reeks kantoorgebouwen aan de Berkenweg. Eén daarvan wordt thans gerenoveerd voor Frisia-Campina. Het werd ontworpen in samenwerking met architect Groosman en gerealiseerd door Van Gendt's Bouwbedrijf. Daarnaast ontwierpen de broers verschillende wederopbouwboerderijen. Kleinzoon Mel Klijnstra (1941), de zoon van Jan, kwam in diezelfde periode bij het bureau werken. Een van zijn bekendste ontwerpen zijn de gebouwen voor Dierenpark Amersfoort (1989). Het entreegebouw is in Engelse landschapsstijl uitgevoerd. Daarnaast ontwierp het bureau verschillende kiosken en dierenverblijven.

De ontwerpen van M.J. Klijnstra en (klein)zonen zijn van groot belang geweest voor het stadsbeeld van Amersfoort. Indien u beschikt over foto's of bouwtekeningen van hun ontwerpen kunt u contact opnemen met Saskia Schrijer: tel. 033 4695171, e-mail: S.Schrijer@amersfoort.nl.

Generaal Jan Wesseling

De overheid laat af en toe horen dat het gedenken van de Tweede Wereldoorlog na 65 jaar niet meer nodig is. Ik bepleit juist meer aandacht voor mensen als Jan Wesseling. Deze verzetsman stierf op 26 januari 1942 in Kamp Amersfoort. Zijn gedachtengoed is vandaag actueel!

door CEES BIEZEVELD

LOOPBAAN

Jan Hendrik Wesseling werd geboren te Hoofddorp op 11 juni 1883. Hij werd opgeleid voor het Indische leger en in juli 1904 geplaatst als tweede luitenant bij de artillerie. Jan maakte carrière: in 1928 werd hij commandant van de Militaire Luchtvaartafdeling van het KNIL. Vier jaar later kwam hij bij de Generale Staf. In 1937 werd de generaal-majoor gepensioneerd en kwam hij terug naar Nederland. De Japanse dreiging in de Oost was al voelbaar. Te laat begon men te bewapenen. Wesseling had dat al lang gezien. Vermoedelijk een vakbekwaam en scherp waarnemer!

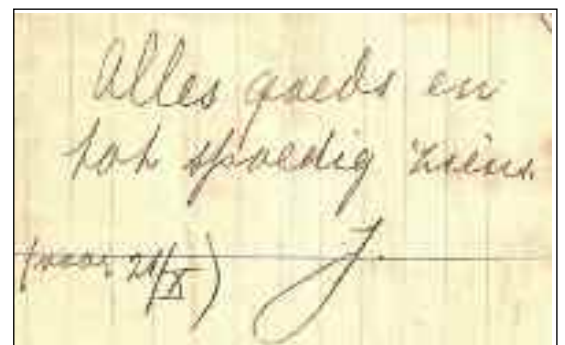
VERZET

Tijdens de Duitse inval in mei 1940 woonde Jan Wesseling in Den Haag, waar hij zich meteen aanmeldde om te helpen bij de Luchtbeschermingsdienst. Na de capitulatie had hij opnieuw kritiek op de verdediging van ons land. De Nederlandse militairen werden allen op non-actief gesteld. Wie verklaarde niets tegen de bezetter te ondernemen mocht huiswaarts. Velen beschouwden dit daarom als een leugen om bestwil, want de principiële weigeraars werden meteen krijgsgevangene. Zij verborgen wapens, begonnen spionagekringen of probeerden de bezetter dwars te zitten. De *Sicherheitsdienst* had het niet zo begrepen op deze vaak vakbekwame wapenbroeders, oud en jong. Veel militairen liepen tegen de lamp door infiltratie en gebrek aan veiligheidsmaatregelen. Jan was intussen ook actief. In zijn dagboek schreef hij dat de Anjerdag (29 juni) hem ontroerde, vooral omdat de draai-orgels het *Wilhelmus* speelden. Hij wist snel van arrestaties en aantastingen van de grondrechten. Hij maakte ook fietstochten 'ter waarneming', vermoedelijk spionagetochten.

Later werd Wesseling districts- of stadscommandant van de Ordedienst in Den Haag, maar meer details daarover heb ik niet gevonden. Op 5 april 1941 werd hij opgepakt. Hij was één van de 52 gevangenen die gerekend worden tot het 1e O.D.-proces van Kamp Amersfoort, maar hij werd toen nog niet veroordeeld.

ILLEGALE BRIEVEN

Intussen weet Jan veel met zijn vrouw te corresponderen en die brieven bewaart zij ook. Daaruit blijkt dat hij op 7 september aankwam in Kamp Amersfoort en daar gevangene nr. 501 in Block III werd. Zijn eerste kampbrief is van dezelfde datum, maar wordt door de censuur pas een

De illegale verjaarsbrief (detail).

week later verzonden: 'De gezonde Amersfoortse lucht – mij zo bekend [van familie] – doet mij goed!' In officiële brieven uit hij zijn zorgen om vrouw, kinderen, dieren en huishouden. Een persoonlijk bezorgde krabbel vormt een 'verjaardagskaart' voor zijn vrouw: een illegale postdienst functioneerde dus al in 1941! In Duitse kranten van bewakers leest Jan op 14 oktober van een vliegtuigcrash bij Bandoeng. Die kost het leven aan zijn vriend luitenant-generaal Berenschot, opperbevelhebber van Indië. Intussen pleit hij vergeefs om vrijlating, zelfs bij Rauter. Bezoek is hem verboden, net als boeken van thuis. In een illegale brief vraagt Jan naar iemand die weggehaald is. De onzekerheid

Voor- en achterzijde van nieuwjaarskaart.

knaagt. Over zijn gezondheid schrijft hij: 'Werkelijk goed, ben hoopvol, wel wat magerder en wat jaartjes ouder.' We weten nu wat dat betekent! Het is veelzeggend. Uit een illegale brief van 29 november: 'Weer veel slachtoffers gevallen, er zitten verraders tussen'; dat zijn dus alarmaanwijzingen. Hij weet dat zijn vrouw vlakbij in Amersfoort logeert en verlangt naar haar, maar zal haar nooit meer zien.

De illegale correspondentie moet plotseling stoppen, want het is te gevaarlijk geworden. Maar op 2 december komt er toch weer één, gevolgd door een officiële. De 30e schrijft Jan illegaal dat hij de eet- en rookwaar en

Rechts: Pasfoto van Jan Wesseling.
Links: Kerstmenu 1941.

MEELEVEN

'Na moeilijke weken' hebben Jans medegevangenen al snel voor een licht baantje als kamerwacht gezorgd. Dat is kennelijk hard nodig. Kerstmis 1941 wordt in stijl gevierd, maar de menukaart somt voor de goede lezer meer droom dan werkelijkheid op. Voor de generaal prijkt een gekroonde gouden W (Wilhelmina) aan de kaart. Met Nieuwjaar is er ook een kaartje met gedicht. De inhoud spreekt voor zich. De geestelijke onverzettelikheden kan echter de gestage moord niet verhinderen. De hartpatiënt wordt systematisch alle zorg en medicijn onthouden. De fatale afloop is voorspelbaar. In een dagboek schrijft iemand in april 1942 over Wesseling: 'In zijn kleren vond men een briefje, gedateerd één week voor zijn dood, waarop stond: "Wat is er aan de hand dat ik in een hele week niet geslagen werd?"' Pas later hoort de familie dat allemaal. Het moet een groot verdriet betekend hebben.

HULDE VAN DE KONINGIN

In Engeland volgt de regering het eerste proces tegen de leden van de Ordedienst. Het eindigt met de executie van 72 militairen. Koningin Wilhelmina komt binnen enkele dagen (6 mei 1942) voor Radio Oranje. Zij is geschokt door de ontwikkelingen: 'Met u wil ik hulde brengen aan hun nagedachtenis, hulde aan hun moed en vaderlandsliefde. Nederland zal de martelaren die vielen voor zijn bevrijding, nimmer vergeten. Naam voor naam, persoon voor persoon, zal hun nagedachtenis bij ons voortleven.' Gaat anno 2010 deze nagedachtenis ook met pensioen? Of staan we op 19 april of 4 mei toch even stil bij mensen als Jan Wesseling, die iets deden tegen het onrecht? Durven wij vandaag de dag nee te zeggen als dat moet? Toch worden de martelaren van Kamp Amersfoort nog veel vergeten, ook door de Oranjes. Dat kan beter.

capsules (medicijnen?) heeft ontvangen en dat die zeer welkom waren. Maar ook dat zijn vrouw vooral voorzichtig moet zijn met haar brieven, omdat anderen daar het slachtoffer van kunnen worden... Het gaat goed met hem, maar het verlangen naar vrijheid is groot. Op 4 januari 1942 gaat er nog een officiële brief naar huis: 'Met mij blijft het goed gaan dankzij het goede weer.' Het is zijn laatste. De 28e vermeldt een envelop: *Frau Witwe J.H. Wesseling*. Er zit een lijst van zijn bezittingen in. De tol van ruim vier maanden Kamp Amersfoort.

BRONNEN

- De familie Wesseling heeft de correspondentie en voorwerpen geschenken; deze heb ik overgedragen aan Archief Eemland en Museum Flehite.
- Jan Wesseling, dagboek 10 mei-29 november 1940 (Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, beperkt toegankelijk).
- *In Memoriam 307 verzetslieden van den O.D* (Den Haag 1950).
- J.W.M. Schulten, *De geschiedenis van de Ordedienst* (1998).

Cees Biezeveld is medeoprichter, oud-bestuurslid en oud-directeur van het Nationaal Monument Kamp Amersfoort.

Archeologisch onderzoek in De Schammer

In de herfst van 2009 is in De Schammer een opgraving uitgevoerd. De resultaten overstegen alle verwachtingen. In de ondergrond tekenden zich de sporen af van vier boerderijen uit de IJzertijd en een volledig erf met boerderij, hooibergen en erfgreppels uit de Late Middeleeuwen.

door RON HULST

In 2005 was al archeologisch onderzoek uitgevoerd onder de huidige speelvelden van de Mixed Hockeyclub Leusden. Hierbij werden bewoningssporen uit de Bronstijd, IJzertijd en Late Middeleeuwen gevonden. In het gebied juist ten westen van de velden vindt natuurontwikkeling plaats. Daarvoor wordt de humeuze toplaag verwijderd om de ondergrond te verschralen. Dat zou archeologische sporen verstoren die hier waren te verwachten. Reden voor archeologisch onderzoek.

De ondergrond bestond uit een dekzandrug, een veel voorkomend verschijnsel in de Gelderse Vallei. De rug wordt omzoomd door de laaggelegen vlakten van de Barneveldse Beek en het huidige Valleikanaal. Door ploegwerkzaamheden van de Late Middeleeuwen tot nu toe is de hoogte van de dekzandrug afgetopt. Dat heeft geleid tot schade aan de archeologische sporen, maar niet zodanig dat deze niet meer zichtbaar zijn. De uitwerking van de opgravinggegevens is in een pril stadium, zodat nog geen tekeningen van de boerderijen beschikbaar zijn.

De paalsporen van een boerderij uit de IJzertijd, in noordelijke richting gezien.

BRONSTIJD

In het noordoosten van het terrein werd één spoor met aardewerkscherven uit de Bronstijd (2000-800 voor Chr.) aangetroffen. Het lag niet ver van de bewoningssporen, waaronder de plattegrond van de boerderij uit de Bronstijd onder de hockeyvelden. Deze bewoning lijkt zich dus te hebben beperkt tot een klein gebied.

IJZERTIJD

Het grotere areaal dat men in de IJzertijd (800–begin van de jaartelling) heeft benut, besloeg zowel het terrein onder de hockeyvelden als het terrein van de natuurontwikkeling. In het laatste geval betrof het de paalsporen van vier boerderijen en van verschillende opslagschuurtjes (*spiekers*). Drie van de plattegronden lagen min of meer in elkaars verlengde en hebben elkaar mogelijk in de tijd opgevolgd. De boerderijen lagen zuidwest-noordoost georiënteerd. Op enige afstand ten oosten van de drie bevond zich een vierde plattegrond met een nagenoeg noord-zuidoriëntatie. De boerderijen hadden een lengte van maximaal 23 meter en een breedte van circa 5 meter. Ook is het restant van een waterkuil gevonden, maar afvalkuilen waren afwezig.

Niet ver ten noorden van deze bewoningssporen was sprake van een depressie in de dekzandrug. Deze is eens opgevuld geweest met veen. De humeuze en lemige resten hiervan, met veel kleine houtfragmenten, waren duidelijk te constateren als een donkere laag in de depressie. Deze laag bevatte veel aardewerkfragmenten uit de IJzertijd, maar ook stukjes botmateriaal. Wellicht heeft de (natte) depressie dienst gedaan als 'vuilnisbelt' en verklaart dit de afwezigheid van afvalkuilen rond de IJzertijdplattegronden.

De paalsporen zijn van regelmatig geplaatste dakvoetstijlen buiten de wanden. Samen met de hierin aangetroffen aardewerkscherven wijzen ze op de Midden- of vroege Late IJzertijd (circa 500 tot 150 voor Chr.). De boerderijen met hun bijgebouwen lagen op de noorde-

lijke flank van de oost-west gerichte dekzandrug, met in het noorden het dal van de Barneveldse Beek.

LATE MIDDELEEUWEN

In het oostelijke deel van het terrein werden tussen de IJzertijdsporen de grote paalsporen van een boerderij uit de Late Middeleeuwen gevonden. De plattegrond had een zuidwest-noordoost-oriëntatie en was bootvormig, met een lengte van circa 20 meter en een breedte van circa 11 meter. In de zuidelijke wand waren extra paalsporen aanwezig, die op een verbouwing wijzen. De boerderij is ooit verlengd in zuidwestelijke richting, waarna de noordelijke wand licht gebogen bleef maar de zuidelijke als het ware werd rechtgetrokken. Ten noordoosten van het huis bevonden zich de paalsporen van een ronde hooiberg met een diameter van circa 10 meter. Ten zuidoosten werden verschillende paalsporen gedocumenteerd zonder een duidelijke structuur (hooiberg?). Ten westen van de boerderij bevonden zich de sporen van twee waterputten. Niet ver van de westgevel was een waterput geheel vergraven, maar de resten doen veronderstellen dat de put een pluggewand had. De iets verder weg gelegen tweede waterput was onderin voorzien van een houten ton. Deze put is geslagen ten tijde van de verbouwing van de boerderij.

Ten zuidwesten van de boerderij waren drie evenwijdige greppels gegraven, loodrecht op de erfgreppel. Het is niet ondenkbaar dat deze duiden op de aanwezigheid van een moestuin, waar de waterhuishouding dus geregeld kon worden. Ten slotte werden in de noordwesthoek van het erf de resten van twee 'leemkuilen' gevonden. Op de bodem van beide kuilen was een laag groenige leem aanwezig. In de paalsporen van de boerderij werden veel van dergelijke leembrokken aangetroffen. In de kuilen werd leem vermengd voor het aanstrijken van de vlechtwerk-wanden van het huis.

Al deze sporen werden in het noorden, westen en zuiden

omringd door een greppel met hoeken van circa 90°. Ook bevond zich een ontwateringsgreppel bij de hooiberg. Eén greppel liep van het huis via een scherpe bocht naar de noordelijke erfgreppel. Met name hierin werd veel aardewerkmateriaal uit de 13de/begin 14de-eeuw gevonden. In de paalsporen van de huisplattegrond werden scherven van handgemaakt grijs waar (onder meer kogelpotten) gevonden die wijzen op een 13de-eeuwse datering.

ONTGINNINGEN

Door de depressie ten noordwesten van het laatmiddeleeuwse erf heen waren twee evenwijdige (fasering?)greppels gegraven, van noordoost naar zuidwest. In de vulling werden vergraven restveen (zie boven) en scherven uit de 13de/14de eeuw aangetroffen. De greppels zijn gegraven ter ontwatering van het veen, dat mogelijk de

Linskboven: Aardewerscherven in het paalspoor van een boerderij uit de IJzertijd.

Onder: Open dag – publiek tussen de paalsporen van de laatmiddeleeuwse boerderij, in zuidelijke richting gezien.

Ron Hulst is archeoloog bij de gemeente Amersfoort.

gehele dekzandrug heeft bedekt (na de IJzertijd). Sporen onder de hockeyvelden wijzen erop dat de greppels verder naar het noordoosten doorliepen. Waarschijnlijk (de veldnotities moeten nog uitgewerkt worden) waterden de greppels af in zuidwestelijk richting. Hierdoor kon het veenkussen worden ontwaterd, dat in het noordoosten hoger lag. Nadat het veen was ingeklonken en geoxideerd konden de gronden voor landbouw worden benut. De vestiging van het laatmiddeleeuwse erf heeft bij deze ontginningsfase dus een rol gespeeld.

De bovenstaande resultaten van de opgraving in de Schammer moeten als voorlopig worden beschouwd, omdat veel veldgegevens nog moeten worden uitgewerkt.

De dia's van Ja

door **AGNES WITTE**

Tientallen jaren lang bleven ze in het donker bewaard: de dia's van J.D.H. van der Neut, ambtenaar bij het Kadaster en bestuurslid van de Oudheidkundige Vereniging Flehite. Alleen een enkele kenner wist ervan. De rode aantekeningen in de marges, de scheve horizons, het verkruiemde binnenwerk van de diadozen: dit alles belooft niet veel goeds toen Museum Flehite de dia's in 1997 overbracht naar Archief Eemland.

Maar bij nader inzien blijkt het materiaal vol aangename verrassingen te zitten. Van der Neut fotografeerde niet zozeer de pittoreske beelden waar Amersfoort om bekend is. Zijn camera en films waren ook niet van topkwaliteit en inderdaad: de horizon stond weleens scheef.

Toch blijkt zijn werkwijze nu juist zo'n mooie aanvulling op ons historische beeldmateriaal op te leveren. Hij legde namelijk zowat elk pand, elk perceel in zijn 'binnencity' vast. En voor hem waren sloppen, achterkanten en op instorten staande schuren misschien nog wel belangrijker dan nette voorgevels. Zijn commentaar is soms kostelijk: zwanen die zich bij de Monnikendam aan het poetsen zijn kunnen spreken en vertellen ons: 'Ik moet voortmaken, mijn man komt zo thuis.'

Tegen de negenhonderd dia's worden momenteel beschreven op de beeldbank van Archief Eemland. Hierbij ziet u alvast een kleine selectie; zie verder: www.archiefeemland.nl/beeldbank/thema's.

Agnes Witte beheert de fotocollectie van Archief Eemland.

Mariënhof aan de Kleine Haag, gezien vanaf de Rondweg (later Stadsring). De omstreden – want te hoge – muur rondom het terrein was net voltooid. 'Schande voor Amersfoort.' 3 mei 1964.

Havenwerk bij de Cova aan de Grote Koppel. 5 augustus 1963.

Jagers konden voor hagel en kruit terecht bij Van Ruijven aan de Lange-straat 41; voor koekjes moest je daarnaast zijn, bij Jamin. 9 januari 1964.

'Het laatste 18e-eeuwse patriciërs-zomerhuis.' Wasserij De Vlijt van P.G. Versteeg op het Blekerseiland. 8 oktober 1962.

n van der Neut

'Bulldozers in actie' aan Achter de Arnhemse Poortwal. De panden Utrechtsestraat 14 t/m 24 werden gesloopt. Hier zou vervolgens de Hema worden gebouwd. Februari 1964.

De Prins-Willem-III-kazerne, gezien vanuit Plantsoen Oost, met daartussen de Stadsring (toen nog Rondweg geheten). 27 december 1963.

Een zuster van de Heilig Hartschool loopt samen met een leerlinge door de Muurhuizen, bij de Schoutensteeg. 27 september 1962.

Langestraat 97, 99, 101 en hoger, vanaf de Nieuwstraat. 1962.

De zuid-oostvleugel van het voormalige Observantenklooster, gezien naar Plantsoen West en de Begraafplaats Achter Davidshof. We zien hier bouw materiaal klaarliggen voor het nieuwe stadhuis. 1972.

Achterzijde van de Mooierstraat en Rozemarijnsteeg. Op de achtergrond het voormalige postkantoor aan de Kortegracht. 20 april 1964.

Restauratie kap Sint-Joriskerk van start

In en rond de Sint-Joriskerk is nog weinig te zien van het restauratiewerk. Maar boven de gewelven wordt druk gewerkt aan het herstel van de imposante eikenhouten kapconstructie.

door SANDRA HOVENS

De Sint-Joriskerk stond aan de basis van de geschiedenis van Amersfoort. Op de plek waar de kerk zich nu bevindt, stonden al in de twaalfde eeuw een klein kapelletje en een versterkt huis van de heren van Amersfoort. Nadat Amersfoort stadsrechten kreeg, groeide het kapelletje in fasen uit tot de grote driebeukige hallenkerk die we nu kennen. De vergrotingen en aanpassingen zijn aan de binnen- en buitenzijde van het gebouw nog goed afleesbaar, waardoor de kerk haar eigen geschiedenis vertelt.

AANTASTINGEN

Bij inspecties van de Monumentenwacht was al eerder geconstateerd dat de houtconstructies in de kap zijn aangetast door de bonte knaagkever. Dat is een houtboorder die moeilijk te bestrijden is. Doordat er schade was ontstaan aan deze constructieve onderdelen, zijn er ook scheuren ontstaan in de daaronder gelegen gemetselde gewelven. Ook is herstel nodig van de leibedekking van het zuidportaal en delen van het natuursteen rond deze toegang aan de Hof-zijde.

De restauratieplannen voor al deze onderdelen zijn opgesteld door het Amersfoortse architectenbureau Van Hoogevest Architecten. Op basis van een aantal criteria werd restauratiebedrijf Den Hoed uit Bergambacht als aannemer geselecteerd. Inmiddels zijn de mensen van Den Hoed volop aan het werk om de kapconstructie te

herstellen. Het aangetaste hout wordt vervangen door nieuwe onderdelen. Hiervoor is nieuw eikenhout aangevoerd, afkomstig uit Zuid-Duitsland. Vanwege de omvang van de te verwerken balken en spantonderdelen, moeten deze met een kettingzaag op maat worden gemaakt. Op vakkundige wijze worden onderdelen uitgewisseld en ambachtelijke lussen gemaakt tussen het oude en het nieuwe hout. Helaas is dit werk niet zichtbaar voor de kerkbezoekers of voorbijgangers. De kappen zijn alleen via loopbruggen boven de gewelven te bereiken. De aannemer heeft via een transportlift op de Groenmarkt een toegang tot de kap gemaakt.

KOSTEN

De kosten van de restauratie zijn slechts gedeeltelijk door de Protestantse Gemeente Amersfoort zelf op te brengen. Met hulp van de Stichting Vrienden van de Sint-Joriskerk zijn aanvullende fondsen geworven, waarmee een substantieel deel van de restauratiekosten kan worden gedekt. Daarnaast zijn er bijdragen beschikbaar gesteld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de gemeente Amersfoort. In de toekomst zal ook de provincie Utrecht restauratiesubsidies gaan verdelen. Voor

In december bracht de gedeputeerde van de provincie Utrecht, Anneke Raven, een bezoek aan de restauratie van de Sint-Joriskerk. Dat deed zij samen met het kerkbestuur en de Amersfoortse wethouders Ruud Luchtenveld en Arriën Kruijt. Zij konden constateren dat de aantastingen in de kap nog omvangrijker waren dan in eerste instantie was gedacht. Daarvan getuigden de verpulverde restanten van de verwijderde balken, vol boorgangen van de bonte knaagkever.

Sandra Hovens is medewerker van bureau Monumentenzorg.

de Sint-Joriskerk is de hoop daarop gevestigd, omdat van de totale kosten van circa € 1,5 miljoen nog € 400.000 ontbreekt. Om de aanspraak op de andere, al toegezegde bijdragen niet te verliezen moest echter eind 2009 al worden gestart met het werk. Als het volledige bedrag niet wordt bijeengebracht, kan de aannemer niet verder dan de kapconstructie.

Zodra de kerk technisch weer in goede staat is gebracht, wil het kerkbestuur er voor zorgen dat enkele aanpassingen worden gedaan in het interieur. Zo wordt de fraaie kerkruimte ook geschikt voor concerten en andere evenementen. Hierdoor kunnen in de toekomst meer Amersfoorters en andere bezoekers genieten van de kwaliteiten van deze fraaie middeleeuwse stadskerk.

De handschoen van de Appelmarkt

door **GIDEON BOEKENOOGEN**

Het archeologisch onderzoek op de Appelmarkt bracht ondermeer de situatie aan het licht van de late Middeleeuwen, toen het gebied deel uitmaakte van de immuniteit van het kapittel van Sint Joris (zie *Kroniek* nr. 1, 3 en 4, 2009). Hier woonden de kapittelheren, de kanunniken, aan wie de huidige Papehofstede de naam ontleend heeft. De vondsten getuigen van een zekere welstand. Ook de unieke vondst van een leren handschoen kan hier op duiden.

VONDSTEN VAN LEER

Archeologische vondsten van leer zijn bijna altijd schoenen. Op de Appelmarkt zijn bijvoorbeeld twee leren wreefbanden gevonden van zogeheten trippen, een soort slippers met dikke houten zool. Door de uitbundig uitgestoken versiering vallen deze tripleren nogal op tussen de Amersfoortse leervondsten. Deze vondsten duiden erop dat de bewoners van dit gebied in goeden doen waren. Of de zeer verrassende vondst van een handschoen hier ook op duidt, moet nog nader beschouwd worden. Het is voor de eerste maal dat er één bij archeologisch onderzoek in Amersfoort werd gevonden. Heel bijzonder, want er zijn nauwelijks handschoenen uit archeologische context bekend en zeker niet uit de 14de en 15de eeuw, in welke periode deze Appelmarkt-vondst moet worden geplaatst.

SYMBOOL VAN MACHT

Handschoenen waren een symbool van macht in de Middeleeuwen. Ze werden gedragen door koninklijke en hoge kerkelijke heren. Hoog geplaatste wereldlijke heren kregen handschoenen als geschenk bij speciale gelegenheden. Het gold dan als symbool voor het overdragen van bevoegdheden of macht. Buiten dit zeer exclusieve gebruik werden handschoenen in de Middeleeuwen niet algemeen gedragen. Gewone mensen droegen eerder wanten en dan waarschijnlijk vooral ter bescherming bij het uitoefenen van bepaald handwerk. Dit waren wanten zoals wij ze kennen, maar er bestonden ook 'gespleten wanten' of de 'drievingerige handschoenen'. Het deel waar de vingers instaken was daarbij heel kort.

VIJF OF DRIE VINGERS?

De opgegraven handschoen is niet ongeschonden uit de

bodem gekomen. Wat rest is het uiteinde met drie – vrij korte – vingers, waarvan één waarschijnlijk de duim. Het leer is van goede kwaliteit en naar een eerste analyse mogelijk afkomstig van een hert. Verder valt op dat de naden vakkundig zijn gestikt. Het is de vraag of het een handschoen betreft met vijf vingers of één met drie vingers, dus een in tweeën gespleten want. Uit de resten is dat moeilijk op te maken, maar gezien de fijnheid van materiaal en vervaardiging lijkt het eerder een handschoen te zijn.

HANDSCHOENEN IN GESCHREVEN BRONNEN

Vanwege de symbolische betekenis van de handschoen, zijn tal van gebruiken en gezegden ontstaan. Eén daarvan is 'iemand de handschoen toewerpen'. Hier een voorbeeld uit de Amersfoortse archieven. Bij een heftige ruzie in 1608 in tapperij het Valkje wordt vervaarlijk met rapieren gezwaaid. Korporaal Laborosse voelt zich zwaar geschouwd en legt zijn 'hantschoen' buiten in het venster, ten teken dat hij zijn opponent uitdaagt om te duelleren. Een opmerkelijk vroege vermelding van een handschoenmaker in Amersfoort betreft Jacob Jansz, die zich hier al in 1464 vestigt! Waar kwam hij vandaan en voor wie maakte hij handschoenen? Allemaal vragen naar aanleiding van de bijzondere vondst op de Appelmarkt.

BRONNEN

■ *Archief Eemland, Notariële Archieven*, nr. 10293, folio 41 V en 42, 23-2-1608.

■ *Idem, Burgerrechtverleningen*, inv.nr. 2 folio 155 V-3, 1464.

Gideon Boekenoogen is vrijwilliger bij het Archeologisch Centrum.

In het licht van de crisis

door ONNO MAURER

Reclamefotograaf Peete van Spankeren (Amsterdam 1958) en styliste Monneke Peters (Amsterdam 1955) werken al jarenlang samen. Ze bundelen hun specifieke talenten en realiseren zo bijzondere coproducties van kunstenaars met een totaal verschillende achtergrond.

Geïnspireerd door de actualiteit van de financiële crisis, kwamen ze op het idee om de recessie te visualiseren. Zo ontstond een serie geënsceerde foto's getiteld: *In het licht van de crisis*. De gekozen vorm is die van het klassieke stilleven; de beeldtaal en belichting die van de oude meesters.

Van Spankeren en Peters maakten voor deze serie foto's gebruik van oud licht, zoals ze het omschrijven. Daardoor wordt een sfeer van vergankelijkheid en zwaarmoedigheid opgeroepen. De op oude spreekwoorden en gezegden gebaseerde titels geven echter een positieve impuls voor de toekomst. De fotostilleven steunen op eeuwenoude (volks)wijsheden. Er ontstaat een onverwachte frivoliteit door de verrassende keuzes en combinaties van voorwerpen (sommige uit de collectie van Museum Flehite). Net als de schilderkunst van de oude meesters, worden de fotostilleven van het tweetal gekenmerkt door raffinement, spanning, schoonheid en een uitgebalanceerde compositie. Ze doen in dat opzicht denken aan de schilderijen van de levende 'oude meester' Henk Helmantel. Hij is net als Van Spankeren en Peters een mees-

Boven: bidden voor bonen (detail).

Links: Door de zure appel heen bijten.

Rechts: De kip met de gouden eieren slachten (detail).

Onno Maurer is conservator kunst en hoofd Museum Flehite.

ter in het arrangeren en vervolgens magistraal belichten van alledaagse gebruiksvoorwerpen. Waar Helmantel oude schildertechnieken gebruikt en nieuw leven inblaast, werken Van Spankeren en Peters met alle moderne (digitale) fotografische middelen die maar voor handen zijn.

De twaalf fotostilleven zijn te zien in de Van Campenzaal van het museum. Daar bevinden zich permanent de belangrijkste stukken uit de collectie oude schilderkunst, waaronder werken van architect-schilder Jacob van Campen. De bezoeker kan zo direct het verband ontdekken tussen de schilderkunst van de zeventiende eeuw (zoals een rijk en gevarieerd stilleven van Balthasar van der Ast of Matthias Withoos) en de eigentijdse, maar historisch georiënteerde fotocomposities van het gelegenheidskunstenaarsduo. Een spannende confrontatie, die bewijst dat een scherpe scheiding tussen heden en verleden in de kunstgeschiedenis eigenlijk kunstmatig is. Geen hedendaagse kunstenaar staat volkomen los van het verleden, hoe eigentijds diens werk ook oogt. Elk draagt de artistieke verworvenheden van al die eeuwen kunstgeschiedenis met zich mee. Dat is maar goed ook.

Het rituele bad in het mikwe

door ALICE VAN DIEPEN

Vrij snel na het verschijnen van *Het A'foortboek 1259-2009* ontving Archief Eemland een brief van mevrouw Nechamah Mayer-Hirsch. Zij wees op een storende fout in het boek. Op bladzijde 84 staat onder het stukje *Synagoge* dat bruid en bruidegom gezamenlijk een bad namen in het badhuis (*mikwe*).

Het is bijna onvermijdelijk dat er fouten sluipen in een uitgave die driehonderd verschillende onderwerpen uit de geschiedenis van de stad beschrijft. De bronnen spreken elkaar vaak tegen. Maar over deze fout hadden we als auteurs en redactie zóveel spijt dat we het graag door middel van dit artikel willen rechtzetten. Want hoe zit het dan wel met het rituele bad en hoe werd het in Amersfoort gebruikt?

REGELS

Mevrouw Mayer-Hirsch vertelt dat het joodse huwelijksleven aan strikte regels gebonden is, om het zo zuiver mogelijk te houden. De bruid mag zeven dagen vóór de huwelijksdatum niet samenkomen met de bruidegom. Zij gaat vlak vóór de plechtigheden naar het mikwe, vaak begeleid door moeder, zusters en vriendinnen. Ze dompelt zich met het gehele lichaam, inclusief het haar, in het water van het mikwe om zuiver aan het huwelijksleven te beginnen. In Israël is het bij de vrouwen van oriëntaalse afkomst een hele (vrouwen)happening met veel zoechtigheid, gezelligheid en kleine cadeautjes. Een beetje zoals hier de vrijgezellenavond/dag. De dag van het huwelijk zelf vasten bruid en bruidegom tot na de plechtigheid. Zij spreken daarbij de zondebelijdenis uit, zodat ze ook zuiver tegenover God staan. Dat er vaak meer dan één uitleg mogelijk is blijkt uit het artikel van Timo d'Hollosy over verborgen badrituelen in het boek *Amersfoort binnen de poorten*. Timo had samen met een collega het mikwe bekeken, dat blootgelegd is toen het huis in de Drieringensteeg 6/Muurhuizen 26 verbouwd werd. Navraag naar de details van het gebruik leerde hem

dat mannen gebruik maken van het mikwe vóór de sabbat en vrouwen na de menstruatieperiode. Vóór het huwelijk 'baden bruid en bruidegom allebei'. De auteur van de tekst in *Het A'foortboek* heeft die zin iets te gemakkelijk geïnterpreteerd, als dat ze gezamenlijk zouden baden. Het bronnenonderzoek had uitgebreider moeten zijn.

STROMINGEN

Mevrouw Mayer laat weten dat er binnen het Jodendom verschillend met sommige rituelen wordt omgegaan. Waarschijnlijk heeft Timo voor zijn artikel gesproken met één van de rabbijnen die aangesloten zijn bij de *chassidische* richting. Dat is een stroming binnen het orthodoxe Jodendom die sommige dingen anders doet dan op de reguliere Nederlandse manier. Het normale orthodoxe Nederlandse Jodendom heeft een wat lichte vorm van orthodoxie (het heeft zelfs een speciale naam: *species hollandia judaica*). Daarbij gaan mannen niet in het mikwe, behalve als ze dienst doen op de Hoge Feestdagen, *Rosj Hasjana* en *Jom Kippoer*. Navraag bij allerlei gehuwde mannen leerde mevrouw Mayer dat zij geen van allen in het mikwe zijn geweest, zelfs nog nooit een mikwe van binnen hebben gezien. Het is dus duidelijk geen Nederlandse, noch Amersfoortse gewoonte.

Het mikwe in Amersfoort is sinds de bezetting niet meer gebruikt en de baden zijn zelfs onder de vloer verdwenen. Na de oorlog heeft de laatste mikwewrouw nog wel geprobeerd om dames te lokken, maar die vonden het bad te slecht. Joodse vrouwen die nu een reinigingsbad willen nemen gaan naar Amsterdam.

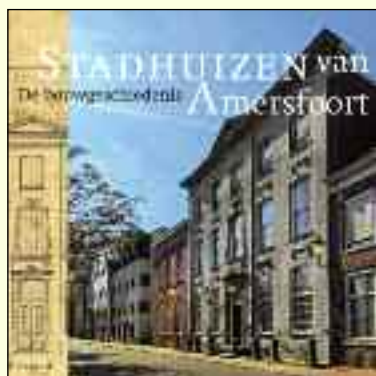
OPVATTINGEN

De verkeerde interpretatie in *Het A'foortboek* maakt wel duidelijk op welk glad ijs de historicus zich beweegt. Naast misinterpretaties kunnen er ook verschillende opvattingen bestaan over rituelen en gebruiken. Gelukkig zullen er altijd mensen zijn zoals mevrouw Mayer-Hirsch, die ons wijzen op deze dingen om zoals ze het zelf zegt 'te voorkomen dat volgende generaties de verkeerde dingen gaan overnemen en de geschiedenis niet goed doorgegeven wordt'. Zelf is ze nog druk bezig met onderzoek naar dit gebruik en ze hoopt daar te zijner tijd meer over te kunnen schrijven.

Wat de tekst in *Het A'foortboek* betreft: tot een herdruk zal het op korte termijn niet komen. Maar Archief Eemland bewaart een geannoteerde versie, waar alle correcties op de tekst in opgenomen zijn.

Alice van Diepen is directeur van Archief Eemland.

Nieuwe boeken

Max Cramer, Burchard Elias, Sandra Hovens, Ton Reichgelt en Francien Snieder, *Stadhuisen van Amersfoort: de bouwgeschiedenis*

(Hilversum: Uitgeverij Thoth), 96 pp., ISBN 978 90 6868 533, € 17,50

Een stadhuis weerspiegelt status en welvaart. Amersfoort heeft er verschillende gehad. Dit boek biedt een (bouw)historisch overzicht met foto's, schetsen en plattegronden. Ook is er aandacht voor de plannen die nooit zijn uitgevoerd. De auteurs hebben ieder hun eigen specialisme als invalshoek gekozen.

Ida Bromberg, *Amersfoort is echt mijn land: een kleurrijke stad in 18 portretten*

(Amersfoort: Alleato, 2009), 80 pp., ISBN 9789081105538, te downloaden via www.twynstragudde.nl/pdf/Amersfoortisechtmijnland.pdf

'Amersfoort is echt mijn land' is de naam van een nieuw lespakket dat basisschoolleerlingen op creatieve manier laat kennismaken met de diversiteit van Amersfoort en zijn inwoners. Het bevat achttien verhalen van individuele mensen over hun plaats van herkomst, hun verhuizing naar Amersfoort en hoe ze hun nieuwe leefomgeving hier ervaren.

Karin Horst, Jolanda Oudijk, Annette Verspoor, *Het geheim van de haspelnap: het h le verhaal*

(Amersfoort: Bekenstein, 2009), 160 pp., ISBN 9090245911, € 14,95

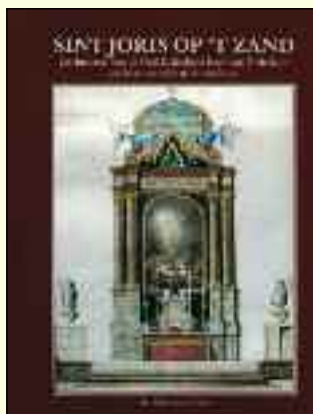
De eerste mini-uitgave van *Het geheim van de haspelnap* verscheen in april 2009 in het

kader van 750 jaar stadsrechten. Twee kinderen proberen een wezen te bevrijden dat al die tijd gevangen heeft gezeten onder de fontein op de Hof. Nu is het boek uitgebreid met de resultaten van de schoolprojecten.

Willem Meuleman en Marco Hofst , *Met het oog op Amersfoort #2009: Met het oog op Amersfoort #750*

Amersfoort: Stichting met het OOG op Amersfoort, 2009), 73 + 70 pp., ISBN 9789079896028, € 19,95

Een fotoboek van het bijzondere feestjaar 2009. Deze editie kent twee gezichten: de 'gewone' gebeurtenissen en het feestjaar.

Wietse van der Velde, *Sint Joris op 't Zand: geschiedenis van de Oud-Katholieke Kerk van Nederland en haar parochie te Amersfoort*

(Amersfoort: Bekking, 2009), 287 pp., ISBN 9789061094104, € 29,90

De auteur begint met de kerkstrijd die leidde tot de afsplitsing van de RK kerk in 1723. Daarna volgt hij de geschiedenis van de plaatselijke parochie van Sint Georgius aan 't Zand en het Oud-Katholiek Seminarie in de Muurhuizen. Ook is er veel aandacht voor de kunstcollectie.

Dani lle Willemse, Simone de Jong, Fokkemijn Verwers, Adri Colpaart, *Amersfoort 750: een mirakel dat plaatsvond*

(Amersfoort: Stichting Amersfoort 750, 2009), 176 pp., € 15,-/combinatieprijs met dvd € 20,-

Fraai vormgegeven fotoboek over de festiviteiten door medewerkers van Stichting Amersfoort 750. Bij het boek hoort een dvd van ruim twee uur met meer dan veertig filmpjes, die samen een sfeerol en kleurrijk beeld van het feest geven.

Inge de Wilde, *Lotgevallen van een bibliotheek: de boekencollectie van C.V. Gerritsen, echtgenoot van Aletta H. Jacobs*

(Groningen: Universiteitsbibliotheek Groningen, 2009), 52 pp., ISBN 9789036738781

Carel Victor Gerritsen was een graanhandelaar en vooraanstaand links-liberaal politicus. Als gemeenteraadslid (o.a. in Amersfoort) streed hij voor hervormingen op sociaal gebied. Zijn bibliotheek was gespecialiseerd in de positie van de vrouw. Josine Kooiker zal hierover schrijven in een later nummer van de *Kroniek*.

Sophie Oranje, *Huis in de buurt van God en mensen. Emma skerk 1929-2009*

(Amersfoort, 2009), 48 pp., € 14,95

H.J. van der Werve, *100 jaar drukkerij Patria*

(Leusden: Patria, 2009), 64 pp.

Jubileumboekje van de drukkerij Patria, in 1908 ontstaan uit Ons Belang, Vereniging van actief-dienende onderofficieren behorende tot de Nederlandsche Landmacht. In 1997 is de drukkerij verplaatst naar Leusden.

TILLY DU PUI & GERARD RAVEN

Afscheid Jaap Vernhout

In december 2009 nam Jaap Vernhout afscheid bij het gemeentelijk bureau Monumentenzorg. Hij maakte daarbij gebruik van de regeling voor vervroegd pensioen.

Jaap werkte ruim dertig jaar bij de gemeente Amersfoort. Hij begon bij de afdeling Burgerzaken en kwam via Stadsvernieuwing bij het bureau Monumentenzorg als beleidsmedewerker. Naast beleidsmatige zaken hield hij zich bezig met de procedurele, financiële en juridische aspecten. Veel monumenteneigenaren kon hij daarbij van dienst zijn met adviezen, vergunningen en restauratiesubsidies.

Jaap Vernhout was een sympathieke collega. Hij wisselde inhoudelijke en serieuze zaken af met humor en relativeringsvermogen. Hoewel Jaap gekscherend meldde dat hij een uitgebreide receptie in de Sint-Aegtenkapel in gedachten had, wilde hij in werkelijkheid op een bescheiden manier afscheid nemen. Daarom nam hij op 15 december binnen het stadhuis afscheid van zijn collega's. Aansluitend kwam hij, tot zijn eigen verrassing, toch nog in de Sint-Aegtenkapel terecht voor een persoonlijke afsluiting met zijn directe collega's.

Binnen het gemeentelijk bureau Monumentenzorg zullen we Jaaps collegialiteit en deskundigheid missen!

Stichting Johan van Oldenbarnevelt bestaat 12,5 jaar

Kort voor de zomer van 1997 werd een comité opgericht voor de viering van de 450e geboortedag van Oldenbarnevelt. Dat was immers op 12 september 1547 in Amersfoort. Het gemeentebestuur stelde een subsidie beschikbaar. Er werden die zomer verschillende activiteiten georganiseerd, zoals rondleidingen door zijn woonhuis Bollenburg en historische wandelingen langs bijvoorbeeld de Latijnse school aan de Groenmarkt. Ook waren er lezingen, muziek- en dansavonden en historische maaltijden. Het was een succes.

de provincie Groningen. In 1560 (450 jaar geleden dus) werd Willem Lodewijk van Nassau geboren in Dillenburg. Tot zijn dood in 1620 was hij stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe en bevelhebber van het Staatse Leger in de strijd tegen de Spanjaarden. Wij gaan op zoek naar de bewogen gebeurtenissen van toen.

In Amersfoort heeft onze Stichting op de Bollenburg een plaquette laten aanbrengen ter nagedachtenis aan Oldenbarnevelt. (Overigens hebben we tegelijkertijd één voor Ja-

Het bestuur in 1997

Daarna besloot het comité om door te gaan met het organiseren van activiteiten over Oldenbarnevelt en zijn tijd: de Opstand, de oprichting van de VOC. Op veel manieren hebben we dat in de afgelopen jaren gedaan: lezingen, excursies of culturele avonden.

In de laatste jaren zijn het voornamelijk bus-excursies geweest naar plaatsen waar zo'n 400 jaar geleden belangrijke gebeurtenissen plaatsvonden. Onze rond de 100 donateurs vragen elk jaar al vroeg: 'Waar gaan we dit jaar heen?' Historicus Bart Wiekart weet telkens een interessant en spannend thema te kiezen. Dit jaar gaan we op 18 september naar

cob van Campen opgehangen aan Huize Randenbroek.)

Dit jaar zijn wij betrokken bij de plaatsing van een nieuw standbeeld van Oldenbarnevelt (onthulling 13 mei). Eén van onze bestuursleden, Lex Hemels, is voorzitter van het gemeentelijke comité. Samen met de OVF organiseren wij een lezing (25 mei). Zie verder pagina 20.

Wilt u meer over de door ons gehouden activiteiten weten, of wilt u vriend of donateur worden? Stuur dan een mailtje naar: stichtingjvo@hotmail.com.

RIA TRINKS

DONDERDAG 22 APRIL

Ayolt Brongers-lezing

18.00 uur: inloop met hapje en drankje • 19.30: start officiële programma

De eerste van de vorig jaar ingestelde tweejaarlijkse lezing van de Oudheidkundige Vereniging Flehite, genoemd naar erelid dr J. A. Brongers, met als onderwerp **Ontmoeting tussen de boekwetenschap en de archeologie**. Spreker is de heer Brongers zelf.

Rondom de lezing wordt een netwerk-bijeenkomst georganiseerd voor (amateur-)historici en andere historisch geïnteresseerden. De leden van Historische Verenigingen in Midden-Nederland zullen hiervoor speciaal worden uitgenodigd. De heer Brongers vertelt ons over twee vakgebieden die zijn bijzondere belangstelling genieten: de archeologie en de boekwetenschap. Het officiële gedeelte wordt afgesloten omstreeks 21.00 uur, waarna u nog gelegenheid hebt om

J.A. Brongers

onder het genot van een hapje en een drankje na te praten.

Plaats: Gebouw RCE, Smallepad 5.

Entree voor OVF-leden gratis, niet-leden € 15,-. Aanmelding via: www.historisch-amersfoort.nl.

Nieuw beleid monumentenzorg en archeologie

Op 2 februari hebben B&W van Amersfoort kennis genomen van de nota *Ruimte voor monumenten en archeologie*. Deze sluit aan op de vorig jaar verschenen rijksnota *Modernisering monumentenzorg*.

Op het terrein van de archeologie zullen de komende jaren de depots worden aangepast aan de eisen uit de Wet voor de archeologische monumentenzorg. Daarnaast zullen de resultaten van verschillende opgravingen uit de afgelopen jaren met elkaar in verband worden gebracht, door middel van een onderzoek.

Het benzinstation aan de Kwekersweg wordt gerestaureerd. Verder wordt meegewerkt aan andere herbestemmingen van industriële panden. Er komt een publicatie over de stedenbouw in de Wederopbouwperiode (1940-1965). Ook is er aandacht voor het cultuurlandschap in Hoogland-West, de Grebbelinie en Stoutenburg. Er wordt nagedacht op welke wijze deze Amersfoortse landschappen kunnen worden behouden in relatie tot de beschermde monumenten. Ook zal er meer informatie digitaal beschikbaar komen voor het publiek, via een speciale website over Amersfoortse monumenten.

Herbouw Armando Museum

Eind februari worden de bouwbesluiten voor de herbouw van de afgebrande Elleboogkerk besproken in het bestuur van Amersfoort in C, de overkoepelende stichting voor de musea in Amersfoort. Het uitgangspunt is een ontwerp zonder museumkelder. Naar verwachting zal de herbouw van de kerk eind oktober beginnen en zal het *nieuwe* Armando Museum in 2012 haar deuren openen. In de tussentijd blijft het Armando Museum tentoonstellingen en activiteiten organiseren in het Rietveldpaviljoen De Zonnehof onder de naam Armando Museum Bureau.

Aquarel Edzard Koning

Museum Flehite kreeg onlangs deze aquarel van circa 1930, gemaakt door de Amersfoortse schilder Edzard Koning. Hij heeft de stad weergegeven vanaf de Berg, mogelijk de Galgenberg. Centraal de Onze-Lieve-Vrouwetoren, rechts het torentje van Leusden dat eigenlijk meer naar rechts staat. De aquarel is sinds de aankoop in één familie geweest.

De activiteiten vinden plaats in Museum Flehite, tenzij anders vermeld. Lezingen van de NGV in De Brug, Schuilburgerweg 2. Tentoonstellingen zijn geordend op einddatum.

Dinsdag 23 februari, 20 uur

Lezing Oudheidkundige Vereniging Flehite: *De 'vergeten' middeleeuwse kapel Isselt*. Drs. Patricia Debie vertelt over haar cultuurhistorisch onderzoek naar de heerlijkheid Isselt met de kapel en omliggende tuin. Zij presenteert een plan om dit erfgoed in de industriële omgeving te herstellen en beter zichtbaar te maken. Entree voor OVF-leden gratis, niet-leden € 3,50.

Donderdag 11 maart, 17-19 uur

Historisch Café in het Stadscafé, met praatje van Archeologie. Locatie en onderwerp staan altijd vermeld op www.archiefeeland.nl onder 'cursusaanbod'. U kunt zich hier tevens aanmelden voor een maandelijks digitale uitnodiging.

Dinsdag 16 maart, 20-22 uur

Lezing Nederlandse Genealogische Vereniging: *Voorbij de DTB, naar de Middeleeuwen* door Rob Dix.

Donderdag 25 maart, 20-22 uur

Algemene Ledenvergadering Oudheidkundige Vereniging Flehite. Plaats: Rietveldpaviljoen, Zonnehof. Stukken vanaf 11 maart ter inzage in Museum Flehite.

Zaterdag 27 maart, 20-22 uur

Bijeenkomst Nederlandse Genealogische Vereniging: *computergenealogie*.

IN DIT NUMMER

Schilder Hendrik Jan Wolter	2
Architecten Klijnstra	4
Generaal Jan Wesseling	6
Opgraving De Schammer	8
Dia's Jan van der Neut	10
Restauratie kap Sint-Joriskerk	12
Bodenvondst handschoen	14
Fotostilleven naar oude meesters	15
Het mikwe in Amersfoort	16
Nieuws	17

Donderdag 8 april, 17-19 uur

Historisch Café in het Stadscafé. Zie 11 maart.

Donderdag 15 april, 20-22 uur

Afdelingsvergadering Nederlandse Genealogische Vereniging. Na de afdelingsledenvergadering spreekt redactielid Cor de Graaf over *Gens Nostra voor én door de leden*.

Donderdag 22 april, 18.00 uur

Ayolt Brongers-lezing OVF: *Ontmoeting tussen de boekwetenschap en de archeologie*. Zie kader p.19.

Donderdag 6 mei, 17-19 uur

Historisch Café in het Stadscafé. Zie 11 maart.

Donderdag 13 mei, tijdstip nog niet bekend

Onthulling standbeeld Van Oldenbarnevelt in de tuin van Bollenburg, Muurhuizen 19.

Dinsdag 25 mei, 20-22 uur

Lezing Oudheidkundige Vereniging Flehite en Stichting Johan van Oldenbarnevelt. Bart Wiekart spreekt over de oprichting van standbeelden van Oldenbarnevelt in Nederland en Gerard Raven over de Oldenbarneveltverzameling in Museum Flehite. Rietveldpaviljoen, Zonnehof. Entree voor OVF-leden gratis, niet-leden € 3,50.

27 maart-13 juni

Op reis met Hendrik Jan Wolter. Zie pp 2-3.

OPEN HUIS ARCHEOLOGISCH CENTRUM

Iedere woensdagmiddag van 14.00-16.30 uur kunt u de werkplaats en expositieruimte bezoeken. Tevens spreekuur voor eigen vondsten. Langegracht 11, toegang gratis.

KRONIEK

verschijnt viermaal per jaar. U kunt het blad thuis ontvangen door lid te worden van:

- Oudheidkundige Vereniging Flehite voor € 23,- (2010: € 27,50) per jaar, waarbij u ook het jaarboek Flehite ontvangt
- Stichting Archeologie Amersfoort voor € 20,- per jaar, waarbij u ook de Archeologische Kroniek provincie Utrecht ontvangt en eventueel jaarboek Flehite

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: Agnes Houët-Berenschot
Vondelplein 1 • 3818 BC Amersfoort
033 463 49 89
aahouet@hotmail.com
www.historisch-amersfoort.nl

Museum Flehite

Postbus 699 • 3800 AR Amersfoort
033 247 11 00
info@museumflehite.nl
www.museumflehite.nl
Bezoekadres: Westsingel 50
Open: di-vr 11-17 uur, za-zo en tweede feestdagen 12-17 uur

Bureau Monumentenzorg Amersfoort

Postbus 4000 • 3800 EA Amersfoort
033 469 48 16
ma.cramer@amersfoort.nl
Bezoekadres: Stadhuisplein 1
Open: ma-vrij 9.00-17.00 uur (graag op afspraak)

Archief Eemland

Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
033 469 50 17
archiefeeland@amersfoort.nl
www.archiefeeland.nl
Bezoekadres: Stadhuisplein 7
Open: ma-vrij 9.00-17.00 uur

Stichting Archeologie Amersfoort (STAA) Archeologisch Centrum

Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
033 463 77 97
fme.snieder@amersfoort.nl
www.amersfoort.nl/archeologie
Bezoekadres: Langegracht 11
Open: wo 14.00-16.30 uur en op afspraak

Redactie

Max Cramer • Tilly du Pui • Gerard Raven • Francien Snieder • Yvonne Tanke • Joost Morel • Henrike Theisens

Redactieadres

Museum Flehite Amersfoort
Breestraat 80 • 3811 BL Amersfoort
g.raven@museumflehite.nl

De redactie behoudt zich het recht voor om artikelen in te korten en/of te herschrijven, zo mogelijk in overleg met de auteur. Meninge(n) verwoord in de artikelen zijn niet noodzakelijk die van de redactie.

Uitgave van de *Kroniek* wordt mede mogelijk gemaakt door:

